

Wprowadzenie

Introduction

Zainteresowanie rodziną przedstawicieli nauk i autorytetów życia społecznego na przestrzeni XVIII–XXI wieku dowodzi rozumienia wagi jej oddziaływań wychowawczych i znaczącego miejsca w historii każdej jednostki, a także państwa. Poglądy, porady, rejestrowanie istotnych kwestii dotyczących rodziny na łamach prasy, wspomnienia o własnym domu rodzinnym, literacki i filmowy obraz problemów składają się na poniższy tom „Wychowania w Rodzinie”.

Artykuły zostały zebrane w części tematyczne, którym nadano odpowiednie tytuły. Tom rozpoczyna rozdział *Poglądy na temat wychowania w rodzinie*, podejmujący kwestie opieki rodziny nad chorym dzieckiem (Renata Bednarz-Grzybek, Izabela Krasieńska, *Józef Starkman (1847–1892) popularyzator wiedzy medycznej w zakresie opieki nad chorym dzieckiem w domu*). Jak podkreślają Autorki artykułu zagadnienie to nie było niestety zbyt często poruszane. Stąd niezwykle cenne stawały się poglądy i wskazówki dla rodziców, i opiekunów, głoszone zwłaszcza przez lekarzy i higienistów, dążących do oświecenia w tym zakresie całego społeczeństwa polskiego.

Aby rodzina mogła właściwie pełnić swoje funkcje, niezbędne było odpowiednie wyedukowanie kobiet. W czasach Oświecenia zaczęto podkreślać doniosłość ich roli w społeczeństwie, a same kobiety rozpoczęły wówczas walkę o prawo do równego traktowania i edukacji. Zmuszone zostały do ścierania się z utartymi poglądami mężczyzn, widzących w nich jedynie gospodynie domowe i obiekty uwielbienia lub pożądania. Agnieszka Szczap, autorka artykułu *Polemika Mary Wollstonecraft z poglądami Jeana J. Rousseau na temat wychowania i edukacji kobiet*, prezentuje głoszone przez tę odważną kobietę rewolucyjne, jak na ówczesne czasy, poglądy na temat wychowania i edukacji kobiet.

Wiek XX stał się stuleciem, w którym kobiety zaczęły odgrywać coraz większą rolę w procesie wychowania w rodzinie. Jak podkreśla Agata Samseł w artykule *Międzygeneracyjna transmisja wartości w rodzinach polskich w Drugiej Rzeczypospolitej w kontekście ideologii wychowawczej państwa w latach 1918–1939* to m.in. dzięki nim dokonywał się międzypokoleniowy przekaz wartości kształtujących tożsamość i osobowość dzieci. Dzięki wartościom wpajanych przez rodzinę młode pokolenia uczyły się podstawowych norm społecznych, poznawały kulturę, język, tradycje, zwyczaje i obyczaje, wierzenia, kształtowały świadomość i postawy narodowe oraz obywatelskie. Wysiłki ro-

dziny w tym zakresie szły najczęściej w parze z działaniami i głosem Kościoła, który zarówno w czasach minionych, jak i współczesnych stara się wspierać rodziny w wypełnianiu podstawowych ról. Poglądy na temat rodziny i jej wychowawczego oddziaływania, głoszone przez takie autorytety, jak św. Jan Paweł II, są zawsze cennym drogowskazem dla wszystkich poszukujących koncepcji wychowania w rodzinach współczesnych. Wypowiedzi papieża w tych kwestiach stanowią treść artykułu An ast az ji Sorkowicz – *Aktualność Jana Pawła II koncepcji wychowania w rodzinie*.

Na kolejną część tomu, zatytułowaną *Dyskusja o zadaniach wychowawczych rodziny*, składają się artykuły podejmujące problematykę przywoływaną na łamach czasopism.

Zadania, rola i misja wychowawcza rodziny od wieków stanowią niekończący się problem dyskusji w różnych formach przekazu. Problematyka ta intrygowała zarówno osoby prywatne, jak i publicystów, pedagogów, a także specjalistów z różnych dziedzin wiedzy. Szybki rozwój społeczno-gospodarczy w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku sprawił, że o problematyce rodziny dyskusje m.in. na łamach czasopism podejmowali również ekonomiści (An eta Bołdyrew, *Rola i funkcje rodziny w pismach polskich ekonomistów na przełomie XIX i XX wieku*), zwracając uwagę na status materialny rodzin, a także konieczność podejmowania działań pomocowych i opiekuńczych, wspierających najbiedniejsze warstwy społeczeństwa.

Dyskusje toczone na łamach prasy stanowiły z jednej strony pomoc dla rodziców, z drugiej zaś spełniały zadanie propagowania wiedzy, dotyczącej m.in. opieki, zdrowia i higieny, wychowania moralnego, stosowania nowatorskich środków i metod wychowawczych czy wychowania dziecka z niepełnosprawnością umysłową (Małgorzata Kozłowska, *Wychowanie małego dziecka w Polsce w pierwszej dekadzie okresu międzywojennego na łamach wybranych czasopism pedagogicznych – ciągłość i zmiana*; Beata Topij-Stempińska, *Dyskurs o rodzinie na łamach „Przeglądu Pedagogicznego” w II RP*; Kamila Gandecka, *Dyskurs o wychowaniu i edukacji dzieci z niepełnosprawnością intelektualną – analiza wybranych polskich czasopism pedagogicznych od przełomu XIX/XX wieku do 1939 roku*). Wymiana poglądów i opinii pedagogów, socjologów, psychiatrów i wielu innych specjalistów pozwalały na szerszy ogląd i kształtowanie pedagogiki specjalnej, a także w odpowiedni sposób ukierunkowywały działania rodziców, dla których wychowanie dziecka z defektami w rozwoju umysłowym lub innymi deficytami rozwojowymi było szczególnym wyzwaniem. Dyskusje nie sprowadzały się wyłącznie do poradnictwa i doradztwa. Ich celem stawało się również uświadamianie społeczeństwu kondycji polskich rodzin, rosnących zadań i wymagań, jakie przed nimi stawia rozwijająca się cywilizacja, nowych wyzwań i problemów oraz dylematów, jakie należało rozwiązywać na gruncie rodzinnym i poza nim.

Upowszechniająca się oświata szkolna postawiła przed rodziną kolejne zadanie wychowawcze, jakim była współpraca rodziców i opiekunów dziecka ze szkołą, w celu podejmowania konsekwentnych i zbieżnych oddziaływań wobec wychowanków. Do powyższych zagadnień nawiązuje artykuł Elżbiety Magiery, *Aspekty współpracy szkoły i domu w świetle dzienników urzędowych kuratoriów okręgów szkolnych w Polsce w latach 1932–1939*. Przedstawianie prawidłowych przykładów współpracy oraz pomysłów na jej realizację, stawało się pomocne w budowaniu właściwych relacji między domem a szkołą, podkreślając jednocześnie, że zgodność tych dwóch środowisk kształtujących dziecko jest jednym z najważniejszych aspektów wychowania.

Kwestie rodziny poruszane były nie tylko w czasopismach kierowanych do dorosłego czytelnika. Niezwykle ważną funkcję wychowawczą, wpływającą na relacje rodzinne miały czasopisma dziecięce. Jak podkreśla Danuta Apaniel w tekście *Rodzina i dzieciństwo na łamach czasopism dziecięcych w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej* na ich wychowawczą rolę zwracano szczególną uwagę w okresie PRL-u, kiedy kierunek oddziaływań wychowawczych wyznaczały wpływy polityczne i ideologiczne. Cenzura i odpowiedni dobór tematyki oraz treści zawartych w gazetkach dla dzieci i młodzieży miały wspierać, a często także wyřęcać „oporne” rodziny w wychowaniu młodego pokolenia do życia w państwie socjalistycznym i socjalistycznej rodzinie. Przemiany kulturowe na przestrzeni XX wieku pokazały jednak, że skrajne poglądy na rodzinę i jej wychowawczą rolę mogą znaleźć się nie tylko po stronie doktryn politycznych, ale też kościelnych. Jak zaznacza Dominik Figiel w: *Rodzina na łamach czasopisma „Zawsze Wierni” Bractwa Świętego Piusa X*, radykalne poglądy przedstawicieli Kościoła i grup religijnych stoją niekiedy w całkowitej opozycji do zmian cywilizacyjno-kulturowych, idei ekumenizmu, liberalizmu i współczesnego pojmowania roli oraz zadań rodziny. Media, w tym również prasa i periodyki, są płaszczyzną wielu toczących się dyskusji i sporów dotyczących tradycyjnych, konserwatywnych oraz współczesnych, często liberalnych, poglądów na rodzinę i jej wychowawczą misję.

Odrębna, trzecia, część tomu poświęcona została *Matce–wychowawczyni i opiekunce ogniska domowego*, gdyż mówiąc o wychowaniu w rodzinie kierujemy najczęściej uwagę na matkę, postać zdecydowanie najważniejszą i z reguły najmocniej kształtującą środowisko domowe oraz wpływającą na stosunki panujące między poszczególnymi członkami rodziny. Na działania matek wpływała nie tylko ich niezawodna intuicja, wiedza i doświadczenie, ale także świadomość i tożsamość ukształtowana przez dom, w którym się wychowywały, sytuację polityczną kraju i jego przeszłość. Stosunek kobiet–matek do spraw państwowych przyczynił się do ukształtowania charakterystycznego wizerunku Matki–Polki – oddanej rodzinie i zaangażowanej w rozwijanie polskości w duszach, sercach i umysłach swoich dzieci, zwłaszcza w okresie zaborów. Oddanie i poświęcenie rodzinie nie powinno jednak oznaczać dla kobiety izolacji od

świata zewnętrznego. Coraz częściej podkreślano, że odpowiedzialna za przygotowanie dzieci do życia matka powinna nadążać za rozwijającą się i zmieniającą rzeczywistością, pozostając jednocześnie wierną chrześcijańskim zasadom i normom społecznym. O tę świadomość i otwartość na zmiany apelowały do matek działaczki społeczne, publicystki, nauczycielki (Joanna Skolik, Ewa Korzeniowska jako matka – strażniczka ogniska domowego. *Wychowanie w kresowej rodzinie szlacheckiej na ziemiach polskich pod zaborami w okresie międzypowstaniowym*; Joanna Falkowska, *Kobieta w roli matki. Propozycje Anastazji z Jełowickich Dzieduszyckiej (1842–1890)*).

Druga połowa XIX i początek XX wieku stały się czasem popularyzowania tzw. świadomego macierzyństwa. Jak podkreśla Katarzyna Dormus w artykule *U progu społecznej dyskusji o macierzyństwie świadomym na ziemiach polskich przełomu XIX i XX wieku*, inicjatywom popularyzatorskim służyły publikacje, wykłady otwarte, kursy organizowane przez różnego rodzaju stowarzyszenia. Działania tego typu stawały się powszechną formą edukacji społeczeństwa, a zwłaszcza kobiet, na barkach których spoczywała dbałość o trwałość domowego ogniska i kształtowanie młodego pokolenia.

Obraz macierzyństwa oraz rola matek w rodzinie i wychowaniu na przestrzeni wieków uległy znacznej przemianie. Wskazują na to źródła historyczne, których analiza pozwala prześledzić wielowiekowy proces transformacji macierzyństwa od funkcji biologicznej aż do świadomej i planowej aktywności wychowawczej. Edyta Bartkowiak w: *Obraz matki i macierzyństwa w przekazach źródłowych z historii wychowania* ukazuje ewolucję, którą potwierdzają zarówno poglądy klasyków pedagogiki, jak i wspomnienia, porady oraz zalecenia kobiet-wychowawczyń, umiejętnie dostosowujących się do potrzeb zmieniającej się rzeczywistości i rosnących wymagań.

Część czwartą poświęcono *Literaturze pamiętnikarsko-wspomnieniowej i moralizatorsko-dydaktycznej o rodzinie*, która wskazuje że nie tylko matki obarczano odpowiedzialnością za wychowanie dzieci i wyraźnie akcentuje powinności, jakie w tej dziedzinie spoczywają na ojcach. Witold Brzeziński w tekście *Odpowiedzialność ojcowska za wychowanie potomstwa w świetle piśmiennictwa moralizatorsko-dydaktycznego okresu pełnego średniowiecza* podkreśla, iż był to ich chrześcijański obowiązek, co potwierdzały teksty Pisma Świętego, zalecenia Ojców Kościoła, a także średniowiecznych autorów traktatów o tematyce pedagogicznej. Wskazywali oni przede wszystkim na obowiązki ojców względem własnych dzieci oraz na negatywne konsekwencje wynikające z faktu zaniedbania wychowania potomstwa. Henryk Gradkowski (*Epistolarne świadectwa miłości synowskiej (Zygmunt Krasiński – Wincenty Krasiński)*) udowadnia natomiast, że podstawą relacji rodzinnych była niewątpliwie miłość między rodzicami a dziećmi. Potwierdza to przede wszystkim literatura pamiętnikarska, wspomnieniowa oraz zachowana korespondencja rodzinna. Uczucie to dawało nie tylko siłę w najtrudniejszych momentach życia, ale też

prowadziło do powstawania wielu dylematów i rozterek w sytuacjach odmienności poglądów pokolenia starszego i młodszego. Stałość uczucia ostatecznie pozwalała zachować rodzinie trwałość ponad konfliktami i różnicami.

Szacunek, podporządkowanie i respektowanie woli rodziców stanowiły podstawę spójności rodziny. Jaką rolę w życiu młodego pokolenia odgrywała rodzina ukazuje literatura pamiętnikarska (Dorota Grabowska-Pieńkosz, *Rola rodziców w edukacji młodzieży galicyjskiej. Analiza zagadnienia na podstawie źródeł pamiętnikarskich*), z kart której można odczytać jak wielką wagę odgrywał autorytet rodziców i jak ciężko było niejednokrotnie przyjąć wolę rodzica a zwłaszcza ojca i zaakceptować jego wybory drogi edukacyjnej bądź przygotowania dziecka do dorosłego życia. Usprawiedliwieniem dla niejednokrotnie autorytarnych decyzji dorosłych była ich troska o dobrą przyszłość ukochanych dzieci.

Rodzina ponosiła odpowiedzialność nie tylko za przygotowanie nieletnich do życia zawodowego, ale także za ich edukację moralną, znajomość etykiety, przygotowanie do życia towarzyskiego oraz wychowanie seksualne. W tym niełatwym zadaniu wspomagały rodziców coraz liczniejsze, zwłaszcza od drugiej połowy XIX wieku, poradniki wychowawcze i towarzyskie, popularyzujące normy akceptowane przez społeczeństwo i najbliższe otoczenie (Mateusz Szubert, *Wychowanie seksualne w świetle XIX-wiecznych poradników paronetycznych*).

Wiele źródeł podkreślało rolę rodziny nie tylko w wychowaniu, ale i w całym życiu młodego pokolenia. Żadne z nich nie brzmi jednak tak przekonująco jak teksty poetyckie, wspomnieniowe czy publicystyczne tworzone przez osoby, które rodzinę i dom utraciły na skutek różnych kryzysowych i tragicznych zdarzeń losowych (Edyta Sadowska, *Rodzina – dom ojczysty w poezji i wojennych wspomnieniach dzieci i młodzieży na tułacznych szlakach 1939–1945*). Tęsknota za utraconą Arkadią – Rajem na ziemi proponuje może trochę wyidealizowane, ale jednak niepodważalne świadectwo znaczenia rodziny w życiu każdego człowieka, a zwłaszcza dziecka.

Wydawana w Polsce literatura poradnikowa, tak przed- jak i powojenna, podkreślała wyraźnie rolę ojców w wychowaniu dzieci (Agnieszka Małek, *Obraz ojca w świetle polskich poradników dla rodziców z lat 1918–1970*; Andrzej Ładyżyński, *Ojciec i ojcostwo w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w świetle pamiętników inspirowanych z epoki*). Analiza XX-wiecznych poradników ukazuje zmiany tak w wizerunku, jak i w obowiązkach oraz oczekiwaniach wobec ojców. Powodem tych przemian stała się przede wszystkim sytuacja polityczna państwa, ideologia oraz stosunek do Kościoła i religii, diametralnie różny w okresie II Rzeczypospolitej i w PRL-u. Zmianie uległy zarówno polskie, jak i zapożyczane wzorce osobowe, bowiem od połowy lat 40. XX wieku zauważyć można było zanik zachodnich ideałów i zastąpienie ich wzorcami radzieckimi. W takiej sytuacji przed rodziną stało dodatkowe zada-

nie uchronienia dzieci przed indoktrynacją polityczną, ale o tym już w poradnikach z lat 50.–70. XX wieku nie pisywano. O problemach ojców z czasów PRL-u można dowiedzieć się jedynie z osobistych wspomnień i przemyśleń, spisanych w formie pamiętników. Mężczyźni–ojcowie zmierzyć się wówczas musieli z nowymi problemami wynikającymi m.in. z kryzysu gospodarczego, zaangażowania kobiet–żon w pracę zawodową poza domem czy włączenia się, w przypisane dotychczas kobietom, zajęcia i obowiązki domowe, opiekę nad dziećmi itp. Ten, jakże nowy i odmienny model ojcostwa, stanowi jeden z etapów przemian rodziny i rodzicielstwa XX i XXI wieku.

Ostatnia część tomu, piąta, odwołuje się do *Obrazu rodziny w sztuce filmowej*, warto bowiem podkreślić, że nie tylko literatura jest źródłem utrwalającym obraz rodziny i zachodzące w niej zmiany. Biorąc pod uwagę różnorodność przekazu medialnego należy wskazać także na rolę filmu i zawartego w nim wizerunku rodzin zarówno z czasów minionych, jak i obecnych. Niejednokrotnie jest to utrwalanie stereotypów, a czasem dokumentowanie tradycyjnych wzorców. Film, jako nowoczesne medium, z powodzeniem służył jako narzędzie propagandy i promowania pożądanych, jedynie słusznych wzorców. Produkcja filmowa dostosowana była do potrzeb panującej władzy, a atrakcyjność przekazu działała na ideologizację społeczeństwa. Oba zaprezentowane artykuły: Anna Olchówki, *Wychowanie politycznie zaangażowane, czyli hiszpańska rodzina doby frankizmu. Portret filmowy* oraz Kamila Štěpánka, *Seriale rodzinne w komunistycznej Czechosłowacji w kontekście nauczania historii i edukacji medialnej*, podejmują kwestie rodziny w dwóch odmiennych systemach politycznych. Wspólnym jest kreowanie pożądanego obrazu rodziny przez państwo i tym celom służył film.

Redaktorzy tomu będą głęboko usatysfakcjonowani, jeżeli rozważania Autorów zaprezentowane w poszczególnych jego częściach przyczynią się do wnikliwej refleksji i twórczego myślenia o efektywności edukacyjnych działań w obszarze szeroko pojmowanego wychowania w rodzinie.

*Stefania Walasek
Anna Haratyk*